

ПЕРЕКЛАДИ

ISSN 1682-5268 (on-line); ISSN 1608-0599 (print)
Shidnij svit, 2019, No. 2, pp. 81–92

BHAGAVADGĪTĀ. CHAPTER 5 /
TRANSLATED FROM THE SANSKRIT, INTRODUCTORY ARTICLE
AND COMMENTED BY D. BURBA

D. Burba
Independent Researcher
boorba@gmail.com

This publication presents the Ukrainian translation of the fifth chapter of *Bhagavadgita*, which composed perhaps in the 1st or 2nd century CE and is the most famous of the Hindu Scriptures.

The fifth chapter is titled *The Yoga of Renunciation and Action*. The chapter begins with the question “what is better, the renunciation of actions or Yoga?” Krishna replies that both renunciation and Karma Yoga lead to the highest good, but the Yoga of action surpasses the renunciation of actions. Further we find the statement “Samkhya and Yoga are one”. The word Samkhya (literally Reckoning) is the name of one of the six traditional systems of Hindu thought. However, in *Bhagavadgita* this word is also used in a broader sense namely as philosophizing or theorizing. The analysis of the context shows, at the time of the composing of *Bhagavadgita* Indians considered philosophizing as a practice of religious ascetics who renounced the world.

This chapter explains that “the pleasures that are born of attachment to matter are only sources of pain, these have a beginning and an end, no wise man finds happiness in them”. However, the real renunciation should be not external, but internal. Krishna also give notice of such renunciation is difficult to attain purely by intellectual effort without the practice of Yoga. But a yogi soon attains everlasting spiritual happiness.

At the end of the fifth chapter, the breathing exercises of yoga and the technique of fixing the gaze are briefly described.

The concepts and realities considered in fifth chapter are explained by the translator in notes, with quotations from the *Mahabharata*, as well as by citing the *Vedanta Sutras*, *Yoga Sutras*, *Laws of Manu*, *Arthashastra*, *Samkhya Karika*, *Upanishads*, and other classical texts of Hinduism.

Keywords: *Bhagavadgita*, India, Hinduism, *Mahabharata*, karma, religion, Sanskrit, translation, yoga

БГА҃ВАДГІТА, ГЛАВА 5 /
ПЕРЕКЛАД ІЗ САНСКРИТУ, ВСТУПНА СТАТТЯ ТА КОМЕНТАРІ Д. В. БУРБИ

Продовжуємо публікацію перекладу найвідомішої священної книги індуїстів – “Бга҃вадгїти”. Тут представлена глава 5, яка перекладалася із санскритського тексту критичного видання шостої книги “Ма҃габ҃гарати”¹ [The Mahabharata 1947]. (Глави 1–4 див. у чотирьох попередніх номерах журналу). Інші фрагменти “Ма҃габ҃гарати”, процитовані в примітках, перекладалася з відкоректованого санскритського тексту, який теж базується на цьому виданні². Санскритська термінологія передана згідно з рекомендаціями, викладеними в статті “Практична транскрипція санскритських власних назв та термінів в українській мові” [Бурба 2018].

Уся п’ята глава написана віршовим розміром шлока (śloka): два рядки по шістнадцять складів, розбиті цезурою навпіл. Якщо в назві цієї глави (karma-saṁḥyāsa-

© 2019 D. Burba; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

yoga) сприймати karma-saṁnyāsa як складне слово типу двандва, то назва перекладається “Йога зречення й дії”, але якщо зарахувати це складне слово до типу *tatpuruṣa*, то назва звучатиме дещо інакше: “Йога зречення дії” (тобто “відмови від дії”).

Починається глава поставленим від імені Арджуни запитанням: “Ти звеличував зречення дій, а тепер прославляєш йогу. Що з двох краще?” У вірші 2.7 вже прозвучало запитання “Що достеменно буде кращим?”, а у 3.2 – прохання “Скажи певно про одне – про те, що буде добрим”. Проте в попередній частині “Бхагавадгіти” ми не бачили, щоб Кришна якимось особливо звеличував зречення (saṁnyāsa) дій. Навпаки, у четвертому вірші третьої глави він застерігав: “Не ухилянням від діяльності людина досягає недіяння й не самим зреченням досягає досконалості”. Щоправда, у 30-му вірші пролунав звернений до Арджуни заклик битися, “присвячуючи (saṁnyasya) свідомістю, зануреною в Атман, усі дії” Кришні. Непорозуміння також могло виникнути через передостанній вірш попередньої глави – “Дії не зв’язують того стійкого у своєму Я, який знанням відтяв сумніви й через йогу зрікся (saṁnyasta) дій”, – але навіть з цього вірша не впливає протипоставлення йоги й зречення дій. Однак схильність до протиставлень властива людській натурі, і бажання з’ясувати, який шлях до спасіння кращий – “джняна-йога прибічників санкх’ї” чи “карма-йога йогів” (про які було сказано у вірші 3.3), – є цілком природним. Кришна дещо несподівано відповідає в тому сенсі, що ці поняття треба не протиставляти (бо, як твердить вірш 5.4, про відмінність санкх’ї від йоги можуть казати лише “наївні, а не вчені”), а поєднувати: “Санкх’я і йога – одне” (5.5).

Тут нам потрібно пригадати значення термінів “санкх’я”, “санн’яса” та “йога”. Слово *санкх’я* (sāṁkhyā) означає “рахунок; число; міркування”. Таку назву має одна з шести “правовірних” систем індійської думки – натурфілософія й метафізика, що перелічує “цеглинки” світобудови (див. прим. до вірша 2.39). Ішваракришна, автор засадничого тексту класичної санкх’ї, розпочинає свою “Санкх’я-каріку” з обґрунтування потреби в цій праці: “Через напади (abhighāta)... страждання – бажання віднайти (jijñāsā) засіб протидії (abhighātaka)”. Оскільки звичайні методи здатні в найкращому разі лише тимчасово полегшити страждання, що супроводжують людину все життя, потрібен інший, дієвий засіб. У 23-му вірші наступної глави сказано, що «розрив зв’язку зі стражданням називається “йога”». Однак йогою називають не лише цей край бажаний “безстраждальний” стан, а також дії та техніки, що ведуть нього. У вірші 3.3 методом прибічників санкх’ї названа “йога знання” (jñāna-yoga). Таким чином, термін “санкх’я” там, найімовірніше, треба розуміти в широкому сенсі – як філософствування. У тодішніх індійських реаліях філософські роздуми про марність мирського життя були властиві переважно жебручим ченцям-санньясінам, які зреклися світу, тому в “Бхагавадгіті” поняття sāṁkhyā асоціюється з терміном saṁnyāsa (“зречення”).

Досі в “Бхагавадгіті” мова йшла про “йогу-знання” (або “йогу мудрості” – buddhi-yoga, від якої, як сказано у вірші 2.49, “діяльність значно нижча”) та “йогу-дії” (karma-yoga). У сучасному розумінні карма-йога – це альтруїстична праця, що здійснюється не заради матеріальної винагороди. Проте в давнину це поняття могло мати більш вузьке значення – виконання обрядів (“обряд” – одне зі значень слова karma) з почуття обов’язку, а не для отримання якихось дивідендів. Також “йоною дії” можуть бути названі технічні вправи (дихальні тощо), виконувані йогою, і релігійна діяльність бгакта.

Таким чином, маючи спільну мету, “і зречення, і карма-йога ведуть до найвищого блага”, як сказано у другому вірші поточної глави. Але там же зазначається, що “йога дії перевершує зречення діянь”. Третій вірш пояснює, що справжнє зречення

не зовнішнє, а внутрішнє. У шостому вірші уточнюється, що досягти такого зречення суто інтелектуальними зусиллями, без практики йоги, важко (Grau, teurer Freund, ist alle Theorie...)³. Натомість перед його швидко розкриваються духовні горизонти. Хоча він не уникає діяльності, його дії не породжують карми, оскільки він присвячує їх Брагману, не будучи емоційно залученим у ситуацію, не вважаючи себе автором своїх дій, сприймаючи їх як складову функціонування механізму Всесвіту, фрагментом якого є його (йога) тіло й психіка. Саме так треба розуміти опис (у вірші 13) втіленої душі, яка, “подумки зрікшись усіх дій, щасливо перебуває” в тілі, “не діючи” (тобто відсторонено спостерігаючи за діями свого тіла).

Десятий вірш містить поетичне порівняння: людина, вільна від мирських прив’язаностей, не плямується злом – як лист лотоса не змочується водою.

Вірші 14–15 торкаються питання про походження гріха. Якщо все створене Богом, то чи є гріх також його витвором? Релігійна людина, звісно, не може пристати на таку думку, тому стверджується, що гріхи й чесноти та відплата за них походять не від Бога, який “не створює ні діяльності, ні справ світу”. Діє svabhāva (людська “власна натура”; див. примітку 32). Головним винуватцем зла назване невігластво (ajñāna) – “ним живі істоти введені в оману”. Наступні два вірші стверджують, що ті, хто завдяки духовному знанню позбулися невігластва, виходять із круговерті народжень і смертей.

П’ятнадцятий вірш певною мірою кидає виклик ригідній кастовій системі Індії: людина, котра має духовне знання, “дивиться однаково” на всіх істот (тобто шанує їхню спільну духовну сутність): на брагмана, корову, слона, собаку й навіть на недоторканного парію.

Вірші 19 і 23 стверджують, що “перемогти світ” і стати щасливим можна “ще тут, до звільнення від тіла”. Для цього треба одухотворитися, уподібнитися Брагману – перебувати, подібно до нього, у рівновазі, не бентежитися, діставши неприємне, і не радіти приємному, оскільки “втіхи, породжені дотиком [до матері], – джерело страждань, вони мають початок і кінець; не в них радість розумного” (22). Натомість щастя, здобує людиною, яка пов’язана йогою з Брагманом, “невичерпне”.

З вірша 24 починається опис мудреця, аскета, котрий, практикуючи дихальні вправи й техніку фіксації погляду, досяг внутрішньої рівноваги, позбувся жадання, страху та гніву і завдяки цьому здобуває браhma-нірвану (про значення терміна brahma-nirvāṇa див. примітку до вірша 5.25).

Останній вірш, у якому Кришна говорить про себе як про “друга всіх істот, Великокого Володаря всіх світів”, безпосередньо не пов’язаний зі змістом п’ятої глави, тому тут можна запідозрити інтерполяцію, здійснену адептами культу Кришни.

ГЛАВА 5: ЙОГА ЗРЕЧЕННЯ Й ДІЇ

Арджуна сказав:

1 – Кришно, Ти звеличував зречення⁴ дій, а тепер прославляєш йогу. Що з двох краще? Скажи мені певно про одне⁵.

Господь сказав:

2 – І зречення, і карма-йога обоє ведуть до найвищого блага, але йога дії перевершує зречення діянь⁶.

3 Магабагу⁷, слід знати, що той назавжди зрікся [мирського], хто не ненавидить і не бажає, хто поза дихотомією⁸. Він легко вивільняється від пут⁹.

4 “Санкх’я і йога відмінні”, – так кажуть наївні, а не вчені. Хто добре засвоїв хоча б одну, отримує плоди обох.

5 Те, чого досягають санкх’яїки¹⁰, досягається також і йогою. Санкх’я і йога – одне¹¹; хто так бачить, той [справді] бачить¹².

6 Але, Магабагу, без йоги зречення [мирського] дається важко¹³, [тоді як] зосереджений¹⁴ у йозі мудрець невдовзі досягає¹⁵ Брагмана.

7 Той зосереджений у йозі, чия душа – з Душею всіх істот¹⁶, очистившись, подолавши себе й підпорядкувавши собі чуття¹⁷, не брудниться [кармою], навіть діючи¹⁸.

8 Нехай¹⁹ зосереджений, знаючи істину, думає: “Не роблю нічого”. Навіть коли він дивиться, слухає, відчуває запах чи дотик, їсть, іде, спить, дихає²⁰,

9 розмовляє, виділяє, приймає, розплющує й заплющує очі, хай пам’ятає: “Це чуття кружляють серед об’єктів чуття”²¹.

10 Хто діє, відкинувши прив’язаність і присвятивши дії Брагману²², не плямується²³ злом – як лист лотоса²⁴ [не змочується] водою.

11 Щоб очистити себе²⁵, йоги, відкинувши прив’язаність, здійснюють дії лише тілом²⁶, [котре поєднане з] чуттями, розумом та інтелектом.

12 Відмовившись від плоду²⁷ діяльності, зосереджений здобуває непорушний спокій²⁸. Хто не зосереджений і прив’язаний заснованою на бажанні дією до її плоду, той зв’язується [кармою]²⁹.

13 Подумки зрікшись усіх дій, втілений щасливо перебуває в місті з дев’ятьма брамами³⁰ [як] володар, не діючи, не спонукаючи до дії.

14 Властитель не створює ні діяльності, ні справ світу, ані зв’язку з плодом дій³¹, але свабгава³² діє.

15 Всевишній не сприймає нічиїх гріхів і чеснот³³. Знання приховане³⁴ невіглаством – ним живі істоти введені в оману.

16 Але тим, у кого невігластво³⁵ знищене³⁶ знанням Атмана, сонце знання являє Вище Те³⁷.

17 Ті, у кого інтелект і розум поглинені Тим і головна мета³⁸ – Те, знанням струсивши із себе гріхи й утвердившись у Тому³⁹, ідуть до неповернення⁴⁰ [в сансару].

18 Обізнані однаково дивляться на брагмана, наділеного мудрістю й смиренням, на корову, слона, собаку й навіть собакоїда⁴¹.

19 Вже тут⁴² перемогли світ⁴³ ті, чий розум утвердився в [такій] однаковості⁴⁴, – адже Брагман бездоганний і [завжди] однаковий, тому в Брагмані вони перебувають.

20 Хай не радіє, дістаючи приємне, і не бентежиться, діставши неприємне⁴⁵, стійкий розумом – необдурений⁴⁶, який відає⁴⁷ Брагмана й у Брагмані перебуває.

21 Той, хто йогою пов’язаний з Брагманом⁴⁸, знаходить невичерпне щастя⁴⁹; хто не прив’язаний до дотиків зовнішніх об’єктів, знаходить це щастя в собі.

22 Адже втіхи, породжені дотиком [до матерії], – джерело страждань. Каунтес, вони мають початок і кінець⁵⁰; не в них радість розумного.

23 Хто здатний ще тут, до звільнення від тіла, стримувати імпульси, що виникають із бажання й гніву, той зосереджений, той – щаслива людина.

24 Хто прозирнув всередину себе й черпає щастя й радість всередині, – той йог, який занурився в Брагман⁵¹, досягає брагма-нірвани⁵².

25 Здобувають брагма-нірвану мудреці, які здолали себе, позбулися гріхів, відтяли сумніви, переймаються благом усіх істот⁵³.

26 Для аскетів, вільних від бажання й гніву, [подвижників] із впорядкованою свідомістю, які пізнали Атман, брагма-нірвана – по обидві сторони⁵⁴.

27 Залишивши зовнішні дотики зовні⁵⁵, зосередивши погляд між брів⁵⁶, зрівнявши рух у ніздрях⁵⁷ прани та апани⁵⁸,

28 спрямований на спасіння⁵⁹ мудрець, який приборкав чуття, розум та інтелект і позбувся жадання, страху й гніву, завжди вільний⁶⁰.

29 Пізнавши Мене – друга всіх істот, Великого Володаря⁶¹ всіх світів, який приймає [піднесені] плоди аскези й офіри⁶², [він] знаходить супокій.

¹ Слід мати на увазі, що нумерація віршів у різних виданнях не завжди збігається: у критичному виданні глави розбито на вірші з двох рядків, тоді як в інших виданнях зустрічаються вірші з трьох рядків або одновірші.

² The electronic text of the Mahābhārata. Based on John Smith's revision of Prof. Muneo Tokunaga's version of the text, it was subjected to detailed checking by a team of assistants based in the Bhandarkar Oriental Research Institute (BORI) in Pune, and is made available with BORI's agreement. – <http://bombay.indology.info/mahabharata/statement.html>

³ “Теорія завжди, мій друже, сіра” (Гете. “Фауст”).

⁴ “Зреченням”, або санньясою (saṁnyāsa), називається також спосіб життя мандрівного ченця (санньясіна). Це четвертий етап життєвого шляху брагмана (три попередніх: brahmacharya – учнівство, gārhasthya – сімейне життя, vānaprasthya – лісове відлюдництво). “Коли одружений чоловік (grhastha) побачить у себе зморшки й сивину та дітей у [своїх] дітей, тоді хай іде в ліс... Перебувши так у лісі третю частину життя, хай мандрує [як монах (saṁnyāsīn)], відцуравшись прив'язаності (saṅga) [до світу]” (Закони Ману 6.2, 33).

⁵ Пор. з віршами 2.7 і 3.2.

⁶ “Деякі розумом споглядають у собі Атман за допомогою медитації, декотрі – йогою роздумів, а інші – карма-йогою” (Бхагавадгіта 13.24).

⁷ Магабагу (mahābāhu) – “міцнорукий”, ім'я Арджуни.

⁸ Дихотомія (dvaṁdva) – “невічні, викликані стиканням з матерією” (2.14) задоволення і страждання, любов і ненависть тощо, які перешкоджають спасінню. Термін зустрічається також у віршах 2.45, 4.22, 7.27–28, 15.5.

⁹ “Є лише пута бажань, немає тут інших пут; вільний від пут бажань готовий для буття в Брагмані” (Магабгарата 12.243.7).

¹⁰ Санкх'яїки – адепти санкх'ї.

¹¹ “Санкх'я і йога – одне; хто так бачить, той мудрий (buddhimān)” (Магабгарата 12.293.30с). “Санкх'я і йога – одне; хто так бачить, той бачить істину (tattvavit)” (Магабгарата 12.304.4с). “Що провіщає Писання (śāstra) санкх'ї – те, звісно, є й ученням (darśana) йоги” (Магабгарата 12.295.42с). “Немає знання, рівного санкх'ї, немає сили, рівної [силі] йоги. Вони обидві практикуються заради одного, вони обидві вважаться незнищенними (anidhana)” (Магабгарата 12.304.2). “Санкх'я і йога однаково служать одній дгармі” (Магабгарата 12.336.69). У “Мокшадгармі” (Магабгарата 12.293.44) сказано, що Всевишній (īśvara) пізнається знавцями санкх'ї і йоги, мудрець Яджнявалк'я характеризується як той, хто “цілком засвоїв вчення санкх'ї та особливо вчення йоги” (Магабгарата 12.306.65), а легендарний автор “Магабгарати” (В'яса) каже, що його син Шюка “цілком засвоїв вчення йоги та [вчення] Капілі [тобто санкх'ю]” (Магабгарата 12.312.4). Сам В'яса також “знавець санкх'ї та йоги” (Магабгарата 18.5.33). Серед епітетів, з якими Брагма звертається до Вішну, є “Умістилище (nidhi) санк'ї і йоги” (Магабгарата 12.335.34). Своєрідним підтвердженням близькості санкх'ї до йоги є полемічне твердження “Веданта-сутр” (2.1.3): “Цим [тобто аргументами проти теорії санкх'ї] заперечується [також вчення] йоги”.

¹² Фраза *хто так бачить, той [справді] бачить*, повторюється у віршах 13.27 і 13.29. А у вірші 18.16 сказано: “Але хто тут розглядає як виконавця дії лише себе, той важкодум через недосконале розуміння *не бачить* [істини]”.

¹³ Варіант перекладу: “Але [здійснювати] зречення без йоги – страждання здобувати”.

¹⁴ Зосереджений (також у віршах 7, 8, 12, 23) – yukta. Це слово може означати також “возз'єднаний”, “відданий”, “побожний”, “йоґ”.

¹⁵ Дієслово *досягає* (adhigacchati) зустрічається у віршах 2.64, 2.71, 3.4, 4.39, 5.24, 6.15, 14.19, 18.49.

¹⁶ Фразу (яка в оригіналі є одним складним словом) “душа – з Душею всіх істот” (тобто занурена в Усесвітній Атман) можна розуміти і як “душа – з душею кожної істоти”, тобто співчуває всім.

¹⁷ Деякі перекладачі вбачають тут (як і в 4.40) вказівку на три категорії людей: ті, що очистили свідомість, які подолали себе і які підпорядкували собі чуття.

“Перемога над чуттями завдяки освіті (vidyā) та вихованню досягається через відцурання від бажання, гніву, пожадливості, пихи, безумства, усолод (harṣa)” (Артхашястра 1.6).

¹⁸ “Задоволений тим, що доля дала, піднесений над дихотомією, без заздощів, до успіху й невдачі однаковий, він не стає зв'язаним [кармою], *навіть діючи*” (Бхагавадгіта 4.22).

“Хто, утвердившись у єдності, поклоняється Мені – [Тому], хто перебуває в усіх істотах, – той йог живе в Мені, хоч би й був цілком зайнятий справами” (Бгагавадгіта 6.31).

¹⁹ Зустрічаються видання з трохи іншим санскритським текстом, який треба перекладати без слова “нехай”, оскільки там замість *manueta* (оптатив третьої особи однини) стоїть *manuate* (теперішній час третьої особи однини в стані *medium*).

²⁰ «Не я відчуваю запахи, смаки, не я бачу образи, не я торкаюся, не я чую різні звуки, не я якісь наміри (*saṃkalpa*) плекаю – це “власна природа” (*svabhāva*) бажає бажаного, усе не-нависне ненавидить свабгава» (Магабгарата 14.28.1–2 а).

²¹ У віршах 3.28 і 14.23 сказано, що “*гуни* обертаються в гунах”. Однак є й об’єднувальний варіант: “[Чуття], починаючи зі слуху, а також п’ять діяльних індрій, починаючи з органа мовлення, обертаються (*pravartante*) разом з гунами в гунах” (Магабгарата 12.292.44).

²² Якщо подібно Рамануджі перекладати тут слово *brahman* як “матеріальна природа”, то слід писати: “Той, хто, узявшись за діяльність у світі матерії, діє, відкинувши прив’язаність...”

²³ “*Не бруднять* Мене діяння, немає в Мене жадання отримати плоди діяльності. Хто знає Мене таким, того діяння не зв’язують” (Бгагавадгіта 4.14). “Через відсутність початку і якостей Вищий Атман незмінний; навіть перебуваючи в тілі, Він, Каунтес, не діє й *не плямується* [кармою]. Як усюдисущий ефір через [свою] тонкість *не забруднюється*, так не забруднюється Атман, присутній у тілі всюди” (Бгагавадгіта 13.31–32). “Навіть вбиваючи цих людей, та [людина] в неогоїстичному стані, чий інтелект *не плямується*, [нікого] не вбиває й не зв’язується [кармою]” (Бгагавадгіта 18.17).

²⁴ “Подібно як не пристає вода до листя лотоса (*puṣkara*), не пристає погана карма до того, хто так знає те, що я скажу тобі” (Чхандог’я-упанішада 4.14.3). “Хоча знавець (*vidvān*) пов’язаний з усіма гунами, [він не] плямується. Як рухливі краплі води [недовго] залишаються на листі лотоса (*padmīnī*), так, безсумнівно, і Пуруша ні з чим не пов’язаний” (Магабгарата 14.49.12). “Не бажаю нічого бажаного, не маю відрази до всього поганого, тому до моїх “власних природ” (*svabhāva*) бруд не липне – як краплі води до лотосів” (Магабгарата 14.28.4). “Хто знає це вчення про звільнення, шукає Атман без недбалства, той не плямується небажаними плодами дій, як лист лотоса (*bīsa*) не змочується водою” (Магабгарата 12.212.44). “Адгарма не прилипає до мудрого, як вода до листя лотоса не прилипає. А до нерозумного всякий гріх прилипає, немов до дерева фарба” (Магабгарата 12.287.7). Причина цього вбачається в принциповій відмінності духу від матерії: “Сказано, що лотос – це одне, а вода – інше: не прилипає вода, торкаючись лотоса” (Магабгарата 12.303.17). Тому “незнищений (*amātha*) Атман – немов крапля на лотосі” (Майтрі-упанішада 3.2).

Пор. також: “Як водоплавний птах не намокає, плаваючи по воді, так мудра (*kr̥taprajña*) і ні до чого не прив’язана [людина], живучи серед матерії (*viśaya*), ніякими вадами не плямується” (Магабгарата 12.24.16). “Як водоплавний птах не намокає, так мудрий [не плямується], обертаючись (*parivartate*) серед істот” (Магабгарата 12.187.46).

²⁵ “Водою очищуються [тільки] частини тіла, розум очищується істиною, душа – священним вченням (*vidyā*) та аскетизмом, інтелект очищується знанням” (Закони Ману 5.109). “Примостившись там на сидінні, нехай той, хто приборкав думки й діяльність чуттів, сконцентрувавши розум, займається йогою, щоб очистити себе” (Бгагавадгіта 6.12).

²⁶ *Лише тілом* – тобто відсторонено, не вважаючи себе “діячем”.

²⁷ “Звільнені від пут народження мудреці із зосередженим інтелектом, відмовившись від плоду, породженого дією, досягають безкорботності” (Бгагавадгіта 2.51).

²⁸ Про *спокій* (*śānti*) ідеться також у віршах 2.66, 2.70–71, 4.39, 5.29, 6.15, 9.31, 18.62.

²⁹ “Хто невтомно виконує [ритуальні] дії, пов’язані з бажаннями (*āśīryukta*), і тішиться в цьому світі, ті народжуються знов і знов. А наділені вірою, вчені (*vīraścit*), пов’язані з йогою, які виконують дії безкорисливо – стійкі (*dhīra*) й бачать [усе] правильно (*sādhudārśin*)” (Магабгарата 14.49.5).

³⁰ «У місті з дев’ятьма брамами втілений “лебідь” прагне (*lōlayate*) вийти назовні – володар усього світу, нерухомого й того, що рухається» (Шветашватара-упанішада 3.18). “Місто з дев’ятьма брамами” – це тіло з дев’ятьма отворами: очима, вухами, ніздрями, ротом, органами виділення й розмноження. “Дев’ятибрамною твердинею” тіло людини названо ще в “Атхарваведі” (10.2.31); ця ж метафора присутня в “Чхандог’я-упанішаді” (8.1.3–5). “Катха-упанішада” (2.2.1.) зарахувала до “брам” ще й пуп і *брама-рандгру* (черепний шов,

тім'ячко): “[Ось] місто з одинадцятьма брамами – ненародженого, з невикривленою свідомістю (cetas), – правлячи [цим містом], він не журиться і, вільний, вивільняється”.

³¹ Ішваракришна перелічує характеристики духовної сутності: “...природа свідка (sākṣitva) цього Пуруші, ізолюваність, індиферентність, споглядальність (draṣṭritva) і недіяння” (Санкх'я-каріка 19).

³² *Свабгава* – (1) “власна природа”, тобто характер, звичка; (2) “самосуше”. У коментарі до 61-ї каріки Ішваракришни Гаудапада цитує давній вірш: “Ким лебеді створені білими, а павичі строкатими? Лише свабгавою”.

“Навіть обізнаний діє згідно зі своєю природою (prakṛti) – істоти ідуть за природою. Що ж дасть їй придушення?” (Бгагавадгіта 3.33). “Одні мудреці кажуть в омані про свабгаву, інші – про час, але лише велич Бога у світі – те, чим обертається колесо Брагмана” (Шветашватара-упанішада 6.1). Слово svabhāva зустрічається також у віршах 2.7, 8.3, 17.2, 18.41–44, 18.47 і 18.60.

³³ *Не сприймає нічийх гріхів і чеснот* – є два головних тлумачення цієї фрази. 1) На Богові не лежить відповідальність за вчинки людей. “Безтілесний, він перебуває в усіх тілах, але, перебуваючи в тілах, він не плямується діями” (Магабгарата 12.339.3). “Але людина не позбавлена вибору: чинити добре чи погане... [Ніхто] не відповідальний за чужі добрі чи погані вчинки” (Магабгарата 12.279.20–21a). 2) Оскільки “упередженість і жорстокість не властиві Брагману” (Веданта-сутри 2.1.34), то за гріхи людина карає себе сама – унаслідок дії закону карми, а не втручання Бога. «Що я заслужив, те зі мною й буде» – хто завжди так вважає, той ніколи не оманується» (Магабгарата 12.219.12).

³⁴ Слова “приховане знання” (āvṛtaṃ jñānaṃ) вже прозвучали у вірші 3.39.

³⁵ “Невігластво, его, бажання, відраза, жага життя – п'ять проблем (kleṣa). Незнання є полем для наступних за ним [афектів]... Невігластво – це бачити вічне, чисте, щастя, Атман у невічному, нечистому, стражданні, не-Атмані” (Йога-сутри 2.3–5). У “В'яса-бгаш'ї” підкреслюється, що незнання не є простою відсутністю знання: “Це незнання слід розуміти як [якусь] сутність, що має об'єктивне існування, – за аналогією з “недругом” або “некоров'ячим слідом”. Подібно як [слово] “недруг” вказує не на відсутність друга або [когось] такого, як друг, а на його протилежність, тобто на ворога, або подібно як [словосполучення] “некоров'ячий слід” вказує не на відсутність коров'ячого сліду або [щось] таке, як коров'ячий слід, а лише на [певне] місце, відмінне від одного й другого, [тобто] на зовсім іншу сутність, так і невігластво не є ні джерелом істинного знання, ні відсутністю такого джерела, а [лише] іншим типом бачення, протилежним знанню”.

³⁶ Невігластво має бути знищено тому, що “ворог один – немає іншого ворога, подібного до невігластва; оповита й підбурювана ним людина здійснює жакливі, дуже погані вчинки” (Магабгарата 12.286.28). “Дурний невіглас знов і знов потрапляє в халепу; після смерті його чекають тисячі народжень, що закінчуються [теж] смертю. Він потрапляє у світ богів, або людей, або звірів, поки з часом не очиститься від цього океану невігластва” (Магабгарата 12.296.47–48).

³⁷ *Вище Те* – абсолют, Верховне Божество. Про досягнення Вищого йдеться також у віршах 3.19, 8.3, 8.8, 8.21, 10.12, 11.18, 13.22, 13.27, 13.34, 15.6, 15.17.

³⁸ Як частина складного слова raḡāyaṇa (“головна мета”) зустрічається також у віршах 4.29, 5.28, 9.34, 13.25, 16.12.

³⁹ Складне слово tan-niṣṭhāḥ можна також перекласти “маючи тверду віру в Те”, оскільки niṣṭhā – “утверджений на”, а niṣṭhā – “відданість, знання, міцна віра”.

⁴⁰ “Вільний від праведного й гріховного, який увійшов у здорове (apāmaṃ) Те – у безатрибутний вищий Атман, не повертається, нащадку Бгарати” (Магабгарата 12.29.92). “[Хто], належним чином вивчивши Веду [за час], що залишився від виконання справ гуру, залишивши [потім] будинок учителя і влаштувавшись у своєму сімействі, сам займається вивченням [Вед] у чистому місці, виховує дгармічних [дітей та учнів], зосереджує всі [свої] чуття на Атмані, не завдає шкоди ніяким істотам, за винятком особливих випадків, – той воістину, живучи так все життя, досягає світу Брагми (brahmaloka) і більше не повертається, більше не повертається” (Чхандог'я-упанішада 8.15.1). Див. також 4.9, 5.17, 8.15–16, 8.21, 8.23–26, 9.3, 9.21, 15.4, 15.6.

⁴¹ Майже такий (із заміною “смирнення” на “знання”) вірш присутній у “Мокшадгармі” (Магабгарата 12.231.19). Традиційно цей вірш трактується в тому сенсі, що мудрець дивиться не на тілесні відмінності, а на духовну сутність. “І в корові та людині, і в хробаках

та птахам (pataṅga), і в слоні, антилопі й так далі – Атман, зв'язаний своєю кармою” (12.199. 3). “Усюди бачачи Одне, той [йог], чий розум зосереджений йогою, бачить Атман у всіх істотах і всіх істот – в Атмані” (Бгагавадгіта 6.29). “Хто бачить Всевишнього Господа, котрий нарівно перебуває в усіх істотах, невмирущого в тлінному, той [справді] бачить” (Бгагавадгіта 13.27). Однак “з усіх істот людину називають кращою, з людей [кращими] названі двічінароджені [тобто брагмани], а з двічінароджених – співці священних текстів (mantravādin)” (Магабгарата 12.207.2).

Тут “собакоїд” (śvarāka; також śvabhakṣa) – представник однієї з найнижчих соціальних груп. В Індії поїдання не лише собачого, а й будь-якого м'яса традиційно вважається ницим заняттям: “М'ясо ніколи не можна отримати, не заподіявши шкоди живим істотам, а вбивство живих істот є несумісним з перебуванням на небесах; тому треба уникаати м'яса... Хто дозволяє [убити тварину], розтинає [тушу], вбиває, купує й продає [м'ясо], готує [з нього їжу], подає [його до столу], їсть – [усі вони] вбивці” (Закони Ману 5.48, 51).

“Закони Ману” (10.19) й “Артхашястра” (3.7) називають *швапакою* сина *угри* (тобто того, хто народжений шудрянкою від кшатрія) і жінки-*киатти* (тієї, що народжена кшатрійкою від шюдри).

⁴² *Вже тут* (ihaiva) – пор. з віршем 23. Тих, хто здобув спасіння (“перемогли світ”) ще за життя “тут”, називають *джіванмуктами* – тими, хто вивільнився, ще живучи в цьому світі. Утім, Рамануджа (на відміну від Шьянкари) та його послідовники вважають неможливим повне “прижиттєве вивільнення” (jīvanmukti).

⁴³ Іноді слово *sarga* (“сотворіння”, “створений [Богом] світ”) перекладають як “народження [і смерть]”.

⁴⁴ *В однаковості* (sāmya) – “Урівноваженість (samatva) називається йогою” (Бгагавадгіта 2.48).

⁴⁵ “Людину, котра народилася тут, у світі, від народження переслідують різні нещастя та радощі. Що б з цих двох не вело її [життєвим] шляхом, хай не радіє, здобувши радощі, хай не сумує, діставши горе” (Магабгарата 12.17.5). “Людина, котра не радіє й не сумує, коли чує, торкається, бачить, їсть і нюхає, має вважатися такою, яка перемогла [свої] чуття” (Закони Ману 2.98). “Хто ні до чого не прив'язаний, хто, дістаючи добре й погане, не радіє й не обурюється – мудрість того утвердилася” (Бгагавадгіта 2.57).

Форма опативу, у якій тут ужиті дієслова, дає змогу надати перекладу й дещо інший відтінок: “Не зрадіє, дістаючи приємне, і не збентежиться, діставши неприємне...”

⁴⁶ “Хто знає Мене, ненародженого й споконвічного великого Володаря світів, той, *необдурений* серед смертних, звільняється від усіх гріхів” (Бгагавадгіта 10.3). “Нащадку Бгарати, хто, не обдурений, знає Мене як Пурушоттаму, той, усезнавець, від усього серця поклоняється Мені” (Бгагавадгіта 15.19).

⁴⁷ *Який відає Брагмана* – brahma-vid.

⁴⁸ «І “в Ньому його йога” – вчить те [Писання]» (Веданта-сутри 1.1.19).

⁴⁹ Про *щастя* сказано також у віршах 2.66, 4.40, 5.23–24, 6.21, 6.27–28, 14.27.

⁵⁰ “Але стикання з матерією, Каунтєє, викликає невічні відчуття холоду й спеки, насолоди й страждання, які виникають і зникають. Намагайся терпіти їх стійко, нащадку Бгарати!” (Бгагавадгіта 2.14).

⁵¹ Про *зануреного в Брагман* сказано також у 6.27 і 18.54. “Коли припиняються всі бажання, що живуть у серці, тоді смертний стає безсмертним і досягає Брагмана” (Катха-упанішада 2.3.14).

⁵² В індуїзмі, на відміну від буддизму, значення терміна *нірвана* не має суто негативного відтінку. Індуси зазвичай перекладають brahma-nirvāṇa як “блаженство Брагмана”. “Коли [смертний] звільняється від усіх бажань, що містяться в його серці, тоді смертний стає безсмертним і досягає (samaśnute) тут Брагмана” (Катха-упанішада 2.3.14).

⁵³ “Цілковито вдоволені, вони переймаються благом усіх істот (sarva-bhūta-hite rata), не гніваються, не радіють, нікого не кривдять... Хто без дихотомії, слухаючи й дивлячись, до всіх істот однаковий, той тоді потрапляє в Брагман” (Магабгарата 12.222.15, 12.313.36).

Про тих, хто *переймається благом усіх істот*, сказано також у вірші 12.4.

⁵⁴ “Блаженство – це Брагман. Бо від блаженства народжуються ці істоти, блаженством живуть народжені, у блаженство вони йдуть, вмираючи” (Тайттїрія-упанішада 3.6.1).

По обидві сторони – по обидві сторони смерті: до неї (за життя в цьому світі) й після. Якщо використати інше значення прислівника *abhīta* (“поруч”), тоді можна перекласти: “Аскети незабаром знайдуть блаженство Брагмана”.

⁵⁵ “Відволікання (*pratyāhāra*) – [такий стан, коли] при роз’єднанні чуттів зі своїми об’єктами власна форма [чуттів] наче уподібнюється [природі] свідомості. Звідси – вища влада над чуттями” (Йога-сутри 2.54–55).

⁵⁶ *Зосередження погляду між брів* – йогічна техніка *bhru-madhya-dṛṣṭi*, яка дає змогу відсторонитися від зовнішнього оточення й водночас не дає заснути (що при заплющених очах цілком імовірно). У вірші 6.13 назване інше місце фіксації зору: “Тримаючи тулуб, шию й голову прямо й нерухомо, зосередивши погляд на кінчику носа, не бігаючи очима туди й сюди...”

⁵⁷ Пор.: “Стримуючи тут прани, хай той, чий рухи стримані (*saṁyukta-ceṣṭa*), стиха дихає через ніс. Хай знавець (*vidvas*) уважно тримає розум – наче недобрих (*duṣṭa*) коней, запряжених у колісницю” (Шветашватара-упанішада 2.9).

⁵⁸ *Прана й апана* – вдих і видих, а також два види “повітря життя” (див. примітку до 4.27). Про дихальну техніку (пранаяму) див. примітки до віршів 4.29–30.

⁵⁹ “Хто сильно прагне [спасіння] – [у тих воно] поруч” (Йога-сутри 1.21).

⁶⁰ Розставивши знаки пунктуації інакше, матимемо: “Мудрець, який залишив зовнішні дотики зовні, зосередив погляд між брів, зрівняв рух у ніздрях прани й апани, спрямований на спасіння, – приборкав чуття, розум та інтелект і позбувся жадання, страху й гніву. Той, хто завжди [такий], – вільний (*mukta*)”.

⁶¹ “Його – великого Володаря (*maheśvara*), найвищого з Володарів; Його – найвище Божество серед божеств, найвищого Повелителя (*pati*) серед повелителів, позамежного – пізнаймо Бога, високославного (*tīdya*) Володаря світу” (Шветашватара-упанішада 6.7). “Пізнавши цього Володаря... дарувальника благ, найвищого Бога, [людина] приходить до безкрайого супокою” (Шветашватара-упанішада 4.11).

⁶² Про Того, хто приймає плоди офіри, див. також у віршах 8.4 та 9.24.

ЛІТЕРАТУРА

Бхагавадгита / Пер. с санскрита Д. Бурбы. Москва, 2009 (2013, 2015, 2016).

Бурба Д. В. Практична транскрипція санскритських власних назв та термінів в українській мові // **Східний світ**, 2018, № 1.

Badarayana. Brahmasutra // **Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia**. URL: http://gretil.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/6_sastra/3_phil/vedanta/brahmsuu.htm (дата звернення: 16.03.2019). (Санскритський текст).

Kāṭha-Upaniṣad. The e-text based on Marcos Albino’s edition. Erlangen, 1996. URL: <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/ind/a/ind/ved/yvs/upanisad/kathup/kathu.htm> (дата звернення: 16.03.2019). (Санскритський текст).

Kauṭilya. Arthaśāstra / Translated by R. Śāmāśāstrī. Bangalore, 1915.

Kauṭilya. Arthasastra / The e-text based on R. P. Kangle’s edition: The *Kauṭilya Arthaśāstra*. Critical Edition with a Glossary. Second edition. Bombay, 1969 // **Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia**. URL: http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/6_sastra/5_artha/kautil_u.htm (дата звернення: 16.03.2019). (Санскритський текст).

Manusmṛti // **Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia**. URL: http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/6_sastra/4_dharma/smrti/manu2p_u.htm (дата звернення: 16.03.2019). (Санскритський текст).

Pātañjala-yogasutrāni [with Three Commentaries] Vācaspati Mīśra viracittikā saṁvalita Vyāsa-bhāṣya sametāni tathā Bhojadeva viracita Rāja-mārtaṇḍābhidha vṛtti sametāni. Ānandāśrama-mudraṇālaya, 1904. (Санскритський текст).

Sāṁkhya-kārikā Śrī Īśvarakṛṣṇena viracitā. Śrī Gauḍapāda Svāmi kṛta Bhāṣya. Kolkata, 1826. (Санскритський текст).

Taittiriya-upanishad / Translated by Swami Sharyananda. Madras, 1921. (Містить санскритський текст).

The Chāndogya Upaniṣad // **The Upanisads**. Part I / Translated by F. Max Müller. Oxford, 1879.

The Chandogya-Upanisad, with comm. ascribed to Samkara // **Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and South-east Asia**. URL: http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/1_veda/4_upa/chupsb_u.htm (дата звернення: 16.03.2019). (Санскритський текст).

The Laws of Manu / Translated with extracts from seven commentaries by G. Bühler. Oxford, 1886.

The Mahabharata Critical Edition. Vol. VII. The Bhīṣmaparvan, being the sixth book of the Mahābhārata the great epic of India, for the first time critically edited by S. K. Belvalkar. Poona, 1947. (Санскритський текст).

The Sāṅkhya-kārika by the great sage Ishwar-Krishna with commentary called Sāṅkhya-tattva Kaumudi by Shri Vachaspati Mishra and another commentary called Vidvattoshini by Shri Balaram Udaseen. Haridwar, 1931. (Санскритський текст).

The Śvetāśvatara Upaniṣad // **The Upanisads**. Part II / Translated by F. Max Müller. Oxford, 1884.

The Vedānta Sūtras with the commentary by Śaṅkarācārya / Translated by George Thibout. Part I. Oxford, 1890.

The Vedānta Sūtras with the commentary by Śaṅkarācārya / Translated by George Thibout. Part II. Oxford, 1896.

The Yoga-darśana. Sutras of Patañjali with Bhāṣya of Vyāsa / Translated into English by Gaṅgānātha Jhā. Bombay, 1907.

REFERENCES

Bhagavadgita (2009), Translated by Burba D, RIPOL klassik, Moscow. (In Russian).

Burba D. (2018), “Praktychna transkryptsiya sanskryts’kykh vlasnykh nazv ta terminiv v ukrayins’kiy movi”, *Shidnij svit*, No. 1, pp. 104–122. (In Ukrainian).

Badarayana, “Brahmasutra”, in *Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia*, available at: http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/6_sastra/3_phil/vedanta/brahmsuu.htm (accessed March 16, 2019). (In Sanskrit).

Kāṭha-Upaniṣad (1996), Edited by Marcos Albino, Erlangen, available at: <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/ind/aind/ved/yvs/upanisad/kathup/kathu.htm> (accessed March 16, 2019). (In Sanskrit).

Kauṭilya (1915), *Arthaśāstra*, Translated by Śāmāśāstrī R., Government Press, Bangalore.

Kauṭilya, “Arthashastra, the e-text based on R. P. Kangle’s edition: The Kauṭilya Arthaśāstra, Critical Edition with a Glossary, Second edition (1969), University of Bombay”, in *Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia*, available at: http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/6_sastra/5_artha/kautil_u.htm (accessed March 16, 2019). (In Sanskrit).

“Manusmṛti”, in *Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia*, available at: http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/6_sastra/4_dharma/smrti/manu2p_u.htm (accessed March 16, 2019). (In Sanskrit).

Pātañjala-yogasutrāni [with Three Commentaries:] Vācaspati Miśra viracitīkā samvalita Vyāsa-bhāṣya sametāni tathā Bhojadeva viracita Rāja-mārtandābhidha vṛtti sametāni (1904), Ānandāśrama-mudraṅālaya, Pune. (In Sanskrit).

Sāṅkhya-kārikā Śrī Īśvarakṛṣṇena viracitā, Śrī Gauḍapāda Svāmi kṛta Bhāṣya (1826), Vācaspatya Yantra, Kolkata. (In Sanskrit).

Taittirīya-upaniṣad (1921), Translated by Swami Sharyananda, The Ramakrishna Math, Madras. (Partly in Sanskrit).

“The Chāndogya Upaniṣad” (1879), *The Upanisads*, Part I, Translated by F. Max Müller, Clarendon Press, Oxford, pp. 1–145.

“The Chandogya-Upanisad, with comm. ascribed to Samkara”, in *Göttingen Register of Electronic Texts in Indian Languages and related Indological materials from Central and Southeast Asia*, available at: http://gretil.sub.uni-goettingen.de/gretil/1_sanskr/1_veda/4_upa/chupsb_u.htm (accessed March 16, 2019). (In Sanskrit).

The Laws of Manu (1886), Translated with extracts from seven commentaries by G. Bühler, The Clarendon Press, Oxford.

The Mahābhārata Critical Edition (1947), Vol. VII: The Bhīṣmaparvan, being the sixth book of the Mahābhārata the great epic of India, for the first time critically edited by S. K. Belvalkar, The Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona. (In Sanskrit).

The Sāṅkhya-kārikā by the great sage Ishwar-Krishna with commentary called Sāṅkhya-tattva Kaumudi by Shri Vachaspati Mishra and another commentary called Vidvattoshini by Shri Balam Udaseen (1931), Guru-Mandal-Ashrama, Haridwar. (In Sanskrit).

“The Śvetāśvatara Upaniṣad, Translated by F. Max Müller” (1884), *The Upanisads*, Part II, The Clarendon Press, Oxford, pp. 231–267.

The Vedānta Sūtras with the commentary by Śaṅkarācārya (1890), Part I, Translated by George Thibout, The Clarendon Press, Oxford.

The Vedānta Sūtras with the commentary by Śaṅkarācārya (1896), Part II, Translated by George Thibout, The Clarendon Press, Oxford.

The Yoga-darśana: Sutras of Patañjali with Bhāṣya of Vyāsa (1907), Translated by Gaṅgānātha Jhā, Rajaram Tukaram Tatyā, Bombay.

БГАГАВАДГІТА. Глава 5 /

Переклад із санскриту, вступна стаття та коментарі Д. В. Бурби

У цій публікації представлено український переклад п'ятої глави найвідомішої священної книги індусів – “Бгагавадгіти”, яка сформувалася в сучасному вигляді, імовірно, у I–II ст.

П'ята глава має назву “Йога зречення й дії”. Вона починається із запитання: “Що краще: зречення дій чи йога?” Кришна відповідає, що і зречення, і карма-йога ведуть до найвищого блага, але йога дії перевершує зречення діянь. Далі стверджується, що “санкх'я і йога – одне”. Слово *санкх'я* (sāṅkhya “рахунок; число; міркування”) є назвою однієї з шести “правовірних” систем індійської думки. Однак у “Бгагавадгіті” воно використовується також у ширшому значенні – “філософствування”, “теоретизування”. Аналіз контексту показує, що в часи створення “Бгагавадгіти” філософствування асоціювалося в Індії зі зреченням (saṁnyāsa) і сприймалося передусім як справа ченців-санньясінів.

У главі пояснюється, що “втіхи, породжені дотиком до матерії, – джерело страждань, вони мають початок і кінець; не в них радість розумного”. Однак справжнє зречення має бути не зовнішнім, а внутрішнім. Також уточнюється, що досягти такого зречення суто інтелектуальними зусиллями, без практики йоги, важко. Натомість йог швидко здобуває невичерпне духовне щастя.

Наприкінці п'ятої глави стисло описані дихальні вправи йоги й техніка фіксації погляду.

Розглянуті в главі поняття та реалії роз'яснюються перекладачем у примітках із залученням цитат з інших книг “Магабгарати”, а також “Веданта-сутр”, “Йога-сутр”, “Законів Ману”, “Артахашястри”, “Санкх'я-каріки”, упанішад та інших класичних текстів індуїзму.

Ключові слова: Бгагавадгіта, Індія, індуїзм, йога, карма, Магабгарата, переклад, релігія, санскрит

БХАГАВАДГИТА. Глава 5 /

Перевод с санскрита, вступительная статья и комментарии Д. В. Бурбы

В этой публикации представлен украинский перевод пятой главы самой известной из священных книг индусов – “Бхагавадгиты”, которая сформировалась в современном виде, вероятно, к I–II вв.

Пятая глава называется “Йога отречения и действия”. Она начинается с вопроса: “Что лучше: отречение от действий или йога?” Кришна отвечает, что и отречение, и карма-йога ведут к высшему благу, но йога действия превосходит отречение от деяний. Далее утверждается, что “санкхья и йога – одно”. Слово *санкхья* (sāṅkhya “счет; число; размышления”) является названием одной из шести “правоверных” систем индийской мысли. Однако в “Бхагавадгите” оно используется также в более широком смысле – “философствование”, “теоретизирование”. Анализ контекста показывает, что во времена создания “Бхагавадгиты” философствование ассоциировалось в Индии с отречением (saṁnyāsa) и воспринималось прежде всего как занятие монахов-санньясинов.

В данной главе разъясняется, что “удовольствия, рожденные прикосновением к материи, – источник страданий, они имеют начало и конец; не в них радость разумного”. Однако настоящее отречение должно быть не внешним, а внутренним. Также уточняется, что достичь такого отречения сугубо интеллектуальными усилиями, без практики йоги, трудно. Зато йог быстро обретает неиссякаемое духовное счастье.

В конце пятой главы кратко описаны дыхательные упражнения йоги и техника фиксации взгляда.

Рассмотренные в главе понятия и реалии объясняются переводчиком в примечаниях с привлечением цитат из других книг “Махабхараты”, а также “Веданта-сутр”, “Йога-сутр”, “Законов Ману”, “Артхашастры”, “Санкхья-карики”, упанишад и иных классических текстов индуизма.

Ключевые слова: Бхагавадгита, Индия, индуизм, йога, карма, Махабхарата, перевод, религия, санскрит

Переклад надійшов до редакції 16.03.2019